

Aika ja tila venäläisessä kulttuurissa

Natalia Baschmakoff

Otaksutaan, että eläkeläisellähän sitä on – aikaa. Erehdys: eläkeläisen kalenteri täyttyy yllättävän nopeasti. Ja hyvä niin: saan olla kiittollinen, että järki, ammattitaito ja terveys ovat tallella, että voin jatkaa täydesti kokevan ja reflektoidun ihmisen elämää. On kuitenkin yksi suuri muutos, jota olen eläkkeelle jäätyäni oppinut arvostamaan: herään joka päivä stressittömään aamuun – pysäytän ajan ja elän hetken omaa henkilökohtaista aikaani. Nyt, toisin kuin töissä käydessä, juon kahvini hitaasti kyynärpäät aamun lehdelle levittäen ja annan itselleni – aikaa. Mietin asioita, makustelen lukemaani, assosioin ja teen muistiinpanoja, työntelen idealappusia työkansioihin ja, paatunut humanisti kun olen, käänän pikaisesti lehteä talousuutisten kohdalta edeten kulttuuriin ja kolumneihin.

Mielikolumnistejani ovat historian professori Henrik Meinander ja yleisradion politiikan toimittaja Hannu Reime. Meinanderin kirjoitukset ovat ajankohtaisia ja nasevia, niissä on aina johtolanka, joka kaivautuu aikaulottuvuuden perimmäisiin sopukoihin. Reime taas havainnollistaa kolumneissaan taitavasti maiden ja

maanosien välisiä ajankohtaisia geopolittisiä jännitteitä. Viime kesän korvilla Meinander kiinnitti lukijoiden huomiota ”meidän” *Suvivirtemme* noin 800 vuotta vanhaan eurooppalaiseen perimään, joka ulottuu 1500-luvulle *Piae Cantiones* -kokoelman runoon *Tempus adest floridum* ja siitäkin vielä vanhempiin 1200-luvun keskiaikaisten vaeltajarunoilijoiden ronskeihin maallisiin *Carmina Burana* -lauluihin. Tekstin historiallinen kehitys oli kulkenut pitkän tien ennen kuin maallisesta laulusta oli tullut hengellinen virsi. Kun 1200-luvun lauluissa luonnon herääminen näyttäytyy riehakkaana ja avoimen eroottisena, niin 1500-luvun runo kiittää keväästä ja hormonien heräämisestä juhlavasti koko luomakunnan Herraa. Ja kuitenkin on kysymys samasta tekstistä. Aika on painanut tekstiin leimansa. Tällaisena suvivirsi on meille tänä päivänä periytynyt, vaikka elämmekin taas huomattavan maallistunutta aikaa.

Läntisen eurooppalaisuuden lisäksi suomalaisessa kulttuurissa elää myös ikivanha itäinen perinne, josta meille kertovat muun muassa kansanmusiikin mollivoittoisuus, lainasanat ja kansanperinteen kerrostumat. Olenkin usein tullut miettineeksi sitä lähestymistapaa, jolla tämän päivän julkisen sanan retoriikassa Suomi asemoidaan läntiseen eurooppalaisuuteen kontrastoimalla se ei-itään, ikään kuin työntäen Venäjää pois maantieteelliseltä paikaltaan Suomen itärajan naapuruudesta sen poliittisen EU:hun kuulumattomuuden perusteella. Ikään kuin olisi pois pyyhkäisty se syvä kulttuurinen Eurooppa-ykseys, joka suomalaisen sivistyksen

pohjavirrassa on kulkenut kautta vuosisatojen, sekä Ruotsin vallan että Venäjän vallan aikana, yhdistäen molempien naapurimaiden eurooppalaista perimää omaamme.

Hannu Reime kyseenalaisti 16.11.2010 ykkösaamun kolumnissaan juuri tuota näkökulmaa ja tapaa, millä länsimaisessa kulttuurissa hahmotetaan maailmaa maantieteellisenä tilana. Siis sitä, että puhumme ”idästä” ja ”länneestä” itsestäänselvyyksinä, aivan kuin nuo maantieteellisesti täsmälliset, mutta puhujan näkökulmasta riippuen hyvinkin suhteelliset käsitteet olisivat ongelmattomia. Reime uumoilee, että tämän päivän julkisen sanan retoriikka on vallitsevan länsimaisen ideologian pauloissa. Ideologian, jonka takana elää hyvin sitkeänä antiikin ajoista periytynyt eurosentrinen mielikuva maapallon jakautumisesta ”sivistyneeseen länteen” ja ”barbaariseen itään”:

Olen tullut yhä vakuuttuneemmaksi siitä, että tämä aika, jota parhaillaan elämme – aika, jolloin kapitalismista on tullut maailmanlaajuinen yhteiskuntajärjestelmä ja valtiokollektivistinen vaihtoehto on romahtanut – että tämä aika on paljon ideologisempaa kuin yleisesti uskotaan. [...] Nykyaikaisen muotonsa tämä ”länne” ja ”idän” olemuksia selittävä ajattelu sai alkunsa varmaankin 1800-luvulla, kolonialismin huippuvuosina, jolloin myös moderni rasismi syntyi. Palestiinaa lukuun ottamatta kolonialismi on historiaa. Rasismi on virallisesti huonossa huudossa, sillä monikaan ei enää julistaudu rotuoppien kannattajaksi. Ehkä olisi jo aika hylätä myös maantieteeseen ja ilmansuuntiin nojaava ideologinen mystiikka.

Mystiikan sijasta puhuisin ideologian sävyttämästä retoriikasta, joka tietoisesti tai tiedostamatta värittää maailman menosta välitettyä tietoa kansainvälistyvässä Suomessakin. Modernissa tietoyhteiskunnassa retorilla kuvioilla on tapana kloonautua. Niinpä lehtiä lukiessa tuntuu joskus siltä kuin Suomessa olisi vuodesta 1995 alkanut uusi EU-ajanlasku, jonka jälkeen Venäjältä on tullut suomalaisille entistä epäeurooppalaisempi naapurimaa, ikään

kuin Venäjän eurooppalaisen kulttuuriperinnön ”parasta ennen” -päivämäärä olisi yhtäkkiä ohi. Ja tällä en suinkaan tarkoita Suomen Venäjä-tutkimusta, joka kyllä tekee parhaansa. Niin, itse asiassa Venäjän näkeminen epäeurooppalaisena naapurina alkoi Suomessa jo heti itsenäistymisen jälkeen ja siihen on omat, ja, kuten tiedetään, hyvin vahvat poliittiset ja ideologiset syynsä, joihin en tässä puutu.

Mutta, inttämisen uhallakin haluan korostaa, että suomalaisessa kulttuurissa on yhä paljon sekä itäistä että läntistä henkistä pääomapohjaa, johon tänä päivänä tulee maahanmuuttajien kautta lisää kulttuurisia vaikutteita kaikista ilmansuunnista. Tästä huolimatta vanhaa kulttuurihistoriallista pääomaa ei kannata heittää pois EU-pesuveden mukana. Eikä itäinen kulttuuri ole meille niin outoa eikä mystistä eikä vaikeasti ymmärrettävää kuin millaisena se usein näyttäytyy vain siksi, ettei venäläistä identiteettiä muovaaviin yleismaailmallisiin tekijöihin malta tätä päivän Suomessa paneutua syvemmin vaivautumalla ensin opettelemaan naapurimaan kieltä. Ilman kieltä ei oikeasti päästä käsiksi kulttuuriin eikä sitä rakentaviin ja muokkaaviin arvoihin. Professori Markku Kivinen puolusti äskettäin kansainvälisellä foorumilla voimakkaasti venäläisen kulttuurin arvopohjan tunteuksen tärkeyttä sanoen: ”Ymmärtääksemme venäläisiä arvoja meidän on ymmärrettävä, että maan modernisaatiossa on ennen kaikkea kyse kulttuurisista ilmiöistä.”

Samoilla äänenpainoilla kielen ja kulttuuristen ilmiöiden tärkeyttä Venäjän asiantunteumuksessa ovat korostaneet¹ VTT, tietokirjailija Esa Seppänen ja entinen Helsingin Sanomien vastaava päätoimittaja Janne Virkkunen, joka katsoo, että Suomessa harrastus Venäjän asioita kohtaan on huolestuttavasti laskussa, muun muassa lehtien toimituksissa Venäjä-osaaminen on vähentynyt. Seppänen puolestaan näkee, että maassamme yleinen mielenkiinnon laimeneminen Venäjä-asioita kohtaan selittyy sillä, että EU-draivi on ollut niin voimakas, että se on väkisin jättänyt Venäjän ”selän taakse”. Kuitenkin juuri kieli on se, jolla suhteet ja luottamus

itänaapuriin rakennetaan, korostaa Seppänen.

Niin, se, joka osaa venäjää, myös tietää, miten eurooppalainen kieli venäjä on, miten paljon siinä on eurooppalaisia sanalainoja, fraseologismeja ja käsitteistöä, jotka viittaavat vanhoihin kanssakäymissuhteisiin eurooppalaisien naapurien kanssa ja miten paljon maan filosofiasa, kirjallisuudessa, taiteessa, musiikissa, arkkitehtuurissa ja tapakulttuurissa on yhteistä eurooppalaista arvopohjaa. Valitettavasti neuvostoajan eristäytymispolitiikka ja ideologinen ikonoklasmi johtivat siihen, että venäläisyys sai *Homo Sovieticus* kasvat, joiden kulminointuma oli YK:ssa kenkäänsä puhujanpönttöön takova pääsihteeri Nikita Hruštšov (tämä lie urbaani legenda, mutta olkoon).

Postmodernin lumo

Me elämme tänä päivänä postmodernissa tietoyhteiskunnassa. Mutta me elämme myös modernien kansainvaellusten aikaa. Ilmansuuntien suhteellisuus kulkee puhujien mukana heidän äidinkielessään ja kulttuurisessa tajunnassaan, mihin he ikinä vaeltavatkaan. Joskus 1950–1960-lukujen taitteessa, aikana, jonka itse hyvin muistan, tapa kertoo menneistä tapahtumista ja paikantaa niitä, tapa hallita aikaa ja tilaa, alkoi radikaalisti muuttua. Suomessa koulujen historianopetuksella oli näkyviä vaikeuksia seurata reaaliajassa maailman tapahtumia, koska traumaattiset sotatapahtumat olivat sodan kokeneen sukupolven tuoreessa muistissa ja YYA-ideologia painoi päälle. Oppikirjoista oli turha etsiä tietoa siirtomaavallan murenemisestä, uusien valtioiden synnystä, YK:n ja muiden sotienjälkeisten maailmanjärjestöjen kuten WHO:n, UNESCO:n, FAO:n ym. toiminnasta – ei ollut kopiokoneita, harjoituskirjoja, Internetistä puhumattakaan. Kun olin abiluokalla, kouluilla ei ollut vielä välineitä hallita kaikkea sitä tietoa, jota julkinen sana tuotti. Kun autonomian aikana sivistyksensä saanut historian opettajamme tohtori Yrjö Ora lähti eläkkeelle, saimme tilalle dynaamisen FT Aira Kemiläisen (Jyväskylän yliopiston tulevan professorin). Aira järkyttyi

ajantasaisen yhteiskuntaopin tuntemuksemme puutteesta, oppikirjojen junnaamisesta 1800-luvun asioissa, ja alkoi kahmalokaupalla syöttää meille tietoa maailmasotien kansainvälisistä seurauksista, Korean sodasta, YK:sta ja siirtomaaherruuden murenemisestä.

Ylioppilaskesänä matkustin Etelä-Ranskaan UNESCO:n järjestämälle kansainväliselle leirille, jossa tapasin ensi kertaa siirtomaavallasta vapautuneiden maiden nuoria Länsi-Afrikan ja Maghrebien maista sekä Indokiinasta ja aloin ymmärtää heidän näkökulmaansa Eurooppaan ja eurooppalaisuuteen. Silloin kuulin myös ensi kertaa ilmaisun *nouvelle colonisation* – ”uuskolonisaatio”, jolla nuoret viittasivat vanhojen hallitsijavaltioiden heille perinnöksi jättämään ideologiseen, kielelliseen ja kulttuuriseen hegemoniaan. Siksi heillä oli ristiriitainen viha-rakkaus -suhde ranskan kieleen. Toisaalta nuoret arvostivat Ranskan siirtomaaherruuden heille antamaa kulttuurista pääomaa ja koulutusta, toisaalta tuo samainen pääoma kahlitsi heitä kielellisesti ja kulttuurisesti heidän oman identiteettinsä näkökulmasta. Siirtomaavalta oli antanut heille syntymälahjana toiseuden tunteen.

”Kenties postmodernin ymmärryksen keskeinen haaste ja mahdollisuus onkin siinä”, sanoo Zygmunt Bauman, ”pystyykö se hedelmällisesti yhdistämään toiseuden ja erityisyyden merkityksellisyuden”. Postmodernissa maailmassa kansallisvaltioiden ja kansalliskulttuurien mureneminen ja transnationaalien kanssakäymisten jättämät jäljet tuottavat tänä päivänä yhä kaoottisempaa ja vaikeammin tulkittavaa tietoa uusista ”hybrideistä” kulttuurien muodoista. Ihmiset tarvitsevat uusia välineitä pystyäkseen hallitsemaan yhä suurempia tietomassoja ja hahmottamaan historiaa, omaa identiteetikertomustaan ajassa ja tilassa. Niinpä postmoderni ajattelu, muistamisen helpottamiseksi, alkoi pilkkoa ja paloittaa linearista kerrontaa ja toimia enemmän kerronnan tilassa kuin ajan akselilla. Postmodernin ihmisen muisti alkoi muuttaa historiaa tekstiksi, jonka sisällä eri aikatasojen – menneen, tulevan, mahdollisen, jopa epätodennäköisen – tapahtumat olivat sisäkkäin tulkitsijan nykyhetkessä.

Bauman sanoo, että postmoderni ihminen ”nappaa turistin tapan vaikutelmia sieltä täältä ja yhdistelee aineksia vapaasti” omassa tajunnassaan. Tästä yhdistelystä syntyy hänen identiteettinsä. Yhdistellyn identiteetin ajatus on pirstoutunut episodeiksi, se rakentuu kohtauksista, siis tavallaan paikallistetuista aikapätkistä, joista jokainen on irrallaan sekä menneisyydestä että tulevaisuudesta; sen sijaan kukin kohtaus on kiinteästi sidoksissa nykyhetkeen. ”Postmodernin ihmisen aika ei ole enää virta, vaan kokoelma lampia ja lammikoita”, sanoo Bauman. Se, pystyykö postmoderni ihminen omaksumaan ”pätkityn tila-aikajanan” (eli bahtinilaisen ”kronotoopin”) käsitteen ja sopeuttamaan elämänsä satunnaisuuteen ja sen tuomaan jatkuvaan epävarmuuteen sekä elämään tuon epävarmuuden kanssa, riippuu paljolti hänen omasta muuntautumiskyvystään, hänen henkisestä joustavuudestaan ja kyvystään hallita tietoa – vastuullisesti, ei mekaanisesti toistamalla vaan hallitsemalla sitä itse.

Aika ja tila venäläisessä kulttuurissa

Kirjassa *National Identity in Russian Culture* (2004) Simon Franklin ja Emma Widdis ovat pyrkineet hahmottamaan venäläistä identiteettiä kokonaisvaltaisesti ajan ja tilan näkökulmasta. Franklin tarkastelee Venäjää pitkästä aikaperspektiivistä osoittaen miten eri aikakausien kulttuuristen mielipiteiden muokkaajat – hallitsijat ja johtava älymystö – ovat pyrkineet kontrolloimaan kansalaisten ajanhallintaa lineaaristen kertomusten avulla. Toisaalta muinaisen Rusin poliittinen ja kulttuurinen eliitti lainasi kronologisen kerronnan mallin Bysantin hallitsijasukujen kuvauksista sijoittaen oman historiansa suureen kertomukseen omia paikallishistorioita feodaaliruhtinain urutöistä, joita jäljitettiin aina Rusin dynastian perustajaan Rurikkiin asti. Toisaalta Venäjän muinaiset kronikoitsijat – apokryfiteksteihin nojaten – pyrkivät johtamaan slaavilaisten heimojen etnisen alkuperän vedenpaisumusta seuranneeseen suureen

maanjakoon ja pohjoiseen asettuneen Nooan kolmannen pojan jälkeläisiin. Tällaisista ”kotiutumisen mytologisoinnin sirpaleista” konstruointiin Franklinin mukaan aikanaan koherentti tarina Venäjän valtakunnan synnystä, jonka alku laskettiin maailman perustamisesta lähtien aina vuoteen 7208, jonka vuoden joulukuussa Pietari Suuri antoi käskyn muuttaa seuraavan vuoden ajanlaskua kristillisen kalenterin mukaiseksi. Tammikuun 1. päivää vuonna 1700 juhlittiin virallisesti suurin valtiollisin menoin kun Venäjä siirtyi uuteen ajanlaskuun.

Koska tsaari Pietarin päämääränä oli länsimaista imperiumi, häntä kiinnosti enemmän Venäjän tulevaisuus kuin menneisyys; niinpä 1700-luvulla oman maan historiantulkinta sai jäädä ja vanhat dynastiset mytologiat ja kronikoiden tarinat periytyivät Venäjän historian suureen kertomukseen pitkälle 1800-luvulle asti, innoittaen kirjailijoita ja lehtimiehiä Nikolai Karamzinista Aleksandr Puškiniin. Mutta vuonna 1836 Puškinin aikalaisfilosofi ja yhteiskuntakriitikko Pjotr Tšaadajev julkaisi ranskaksi kohua herättäneet kiistakirjoituksensa *Lettres philosophiques (Filosofitšeskiye pisma)*, joissa väitti, ettei Venäjällä tuohon päivään mennessä ollut ollut itsestään todellisuutta vastaavaa historiallista kuvausta. Tšaadajevin kiistakirjoitusta seurasi pitkä, aina lokakuun vallankumoukseen kestänyt ideologinen debatti kahden vastakkaisen älymystöleirin – länsimielisten ja slavofiilien välillä. Länsimieliset väittivät Venäjän historian alkaneen vasta Pietari Suuresta, slavofiilit katsoivat Pietarin uudistuksillaan katkaisseen pahasti Venäjän kansakunnan luonnollisen historiankulun. Debatti otti Venäjällä uudelleen tulta Neuvostoliiton hajottua ja se jatkuu yhä.

Neuvostovallan propagandistinen historiografia alisti ajankulun tulkinnat viralliselle ideologialle: dynastiset hallitsijasukujen kertomukset kuopattiin ja maan menneisyys kartoitettiin uudelleen sellaisten historiallisten tapahtumien mukaan, jotka ennakoivat universaalia kansanvaltaa, esimerkkinä entisen imperiumin talonpoikien lukuisat kansannousut ja vuoden 1825 dekabristikapina. Vuodenkierto taas jaksotettiin

niin, että entisten kristillisten juhlapäivien sijaan juhlittiin Kaivosmiesten päivää, Laivaston päivää, Työläisten päivää jne. Neuvostoliiton suuri historiakerromus puolestaan liitettiin vielä suurempaan yleismaailmalliseen kaikkien maailman kansojen kansanvallan historian kertomukseen seuraamalla yhteiskuntien sosiaalista kehitystä heimoyhteisöistä orjayhteisöjen ja läänityslaitosten kautta kapitalistiseen yhteiskuntaan, siitä sosialismiin ja kaiken kruunaavaan kommunismiin.

Tässä kohtaa on muistettava, että koska Neuvostoliiton virallinen ideologia oli historiatarinassaan pyyhkinyt pois poliittiselta kartalta Venäjän Imperiumin, piti sen johdonmukaisesti pyyhkiä aikakirjoista myös kaikki sellaiset kertomukset, jotka voisivat legitimoida Imperiumin jatkumisen uudella, sosialismin voittokulun ajanalla. Niinpä tsaarien Venäjälle ei annettu enää muuta kuin negatiivinen, hegemoniakertomusta korostava rooli.

Sosialististen neuvostotasavaltojen liiton hajottua ei tarvinnut odottaa kauan suuren neuvostokertomuksen vastakertomusta, itse asiassa useitakin vastakertomuksia tai ”vastamuistia” (*counter-memory*). Per-Arne Bodin on kirjassaan *On Empire and Canonization* (2009) seurannut, miten vastamuisti toimii jälkineuvostoliittolaisten historiallisten narratiivien konstruoinnissa; esimerkiksi ortodoksiset stalinistit väittävät tosissaan, että Lenin oli se, joka itse asiassa vainosi 1920–1930 -luvulla ortodoksista kirkkoa ja sen seurakuntaelämää, ja että Stalin taas halusi puolustaa kirkkoa, olihan hän opiskellut teologiaa! Stalinin vainoja ei kylläkään kielletä, koska ”niitä on vähän vaikea kieltää”, mutta puhdistukset legitimoidaan salaliittoteorialla, jonka mukaan puhdistukset pelastivat maan ”jumalkieltäjä Leninin perinnöltä ja juutalaisten ja vapaamuurarien vaikutusvallalta”.

Stalinin kauden aikainen radion aikamerkki alkoi näin: *Široka, strana moja rodnaja...²*, ja jokaisen neuvostokansalaisen mieleen iskostuivat kymmeniä kertoja päivässä Isaak Dunajevskin melodian mukana Vasili Lebedev-Kumatšin sanat, jotka suomennettuina kuuluvat: ”Miten laava onkaan minun synnyinmaani! Miten pal-

jon siellä on metsiä, peltoja ja jokia! Minä en tunne toista sellaista maata, jossa ihminen voisi hengittää niin vapaasti!” Nuo sanat oli kirjoitettu suurten puhdistusten alkaessa vuonna 1936 musiikkikomediaan, jonka nimi oli – historian ironiaa – *Sirkus!*

Emma Widdis puolestaan aloittaa Venäjän hahmottamisen tilassa kertomuksella siitä, miten Walter Benjamin kävellessään vuonna 1927 Moskovan kaduilla huomasi hämmästyksekseen miten kaikkialla myytiin Neuvostotasavaltojen liiton karttoja. Korkeita karttapinoja oli joka kaupan ja kioskin tiskillä, niitä oli jopa lumikinoksissa NEP-ajan katukaupustelijoilla; maan kartasta oli tullut melkein Leninin kuvaan verrattava kulttiesine. Tärkeää oli, että kaikelle kansalle tuli selväksi, että se asui mahtavassa maassa, jonka pinta-ala oli ”yksi kuudesosa” koko maapallon maapinnan alasta ja että isänmaa oli maailman suurin, usein käytettiin ilmaisua *neobjatnaja strana, neobjatnyj prostor* – rajaton, käsittämättömän suuri maa, käsittämättömän suuri liikkumatila. Varhaisen neuvostokauden propaganda, elokuvat, kirjallisuus ja kuvataide, valjastettiin viestittämään tätä ”mielikuvien maantiedettä”, sanoo Widdis.

Mutta Venäjänmaan maantiedettä, sen tilaa, avaruutta ja äärettömyyttä hahmotettaessa oli samoja mielikuvia käytetty jo varhaisista ajoista saakka. Venäjää tilana ja venäläisyyttä kulttuuri-na onkin usein määritelty sen käsittämättömyyden ja ”mystisyyden” kautta. Tunnetuin tällaisista kansallisista kliseistä on slavofiilirunoilija Fjodor Tjuttševin säe: ”Venäjää ei voi järjellä käsittää, Venäjään pitää vain uskoa”.

Sosialististen neuvostotasavaltojen liiton hajottua 1990-luvun alussa toistui samanlainen massiivinen karttojen julkaiseminen kuin minä Benjamin oli 1920-luvulla nähnyt. Lisäksi kaupungit ympäri uutta Venäjää (joka muuten on yhä pinta-alaltaan maailman suurin maa) saivat kokea, miten jälleen kerran, samoin kuin vallankumouksen jälkeen, katujen, torien ja rakennusten nimiä vaihdettiin, tosin nyt joko keisarivallan aikaisiksi tai sitten neutraaleiksi, vapaiksi neuvostoideologiasta. Tähän restau-

raatioon olivat jo perestroikan vuodet ihmisiä valmistaneet.

Mutta moni Jeltsinin ajan Venäjällä hieraisi silmiään kartoja tutkiskellessaan: samalla tavalla kuin komissaarit olivat aikanaan kadonneet (retusoitu) Stalinin ajan virallisista valokuvista, sitä mukaa kun päitä suuren terrorin vainoissa putoili, samalla tavalla oli myös moni suljettu, esimerkiksi strategisista syistä salaiseksi julistettu paikkakunta aikanaan kadonnut kartalta. Ja nyt se oli pantu sinne, jälkineuvostoliittolaiselle kartalle takaisin. Kaikki nämä poliittis-ideologiset manööverit hämärsivät yhteisesti jaetun kansallisen tilan käsitettä – sekä todellisen että imaginäärin Venäjän – mielikuvien maantiedettä.

Tutkija ajassa ja tilassa

Tutkijanurani mahtoi alkaa jo varhain, minun sitä tietämättäni ja hiukan sattuman kaupalla. Kiinnostuin kouluvuosina modernista taiteesta, kiitos erinomaisen kuvaamataidon opettajan, joka tutustutti meidät jo varhaisessa teini-iässä Picasson, Gertrude Steinin, Paul Kleen ja Kasimir Malevitšin ajatuksiin ja vei pääkaupungin taidenäyttelyihin. Olin 17-vuotias vastaleivottu ylioppilas kun uppouduin lukemaan eräässä pariisilaisessa vinttikamarissa avoimen ikkunan ääressä Kandinskyn teosta *O duhovnom v iskusstve – Über das geistige in der Kunst*. Sitä kokemusta voisi verrata, *mutatis mutandis*, uskonnolliseen heräämiseen. Intohimo moderniin taiteeseen yhdistyneenä kielen ja kirjallisuuden yliopisto-opintoihin ohjasivat uravalintaani. Ensimmäisillä kesätyöstä saaduilla palkoilla ostin 6-osaisen maailman taiteen historian ja vastailmestyneen *Nyky-suomen sanakirjan*.

Niin oli kohtaloni sinetöity: sana- ja kuvataiteista eli aika- ja tilataiteista tuli myös tutkimuksellisen kiinnostukseni kohde. Kirjoitin graduni venäläisestä varhaisfuturismista, väitöksessäni tarkastelin kuvan ja sanan suhdetta Velimir Hlebnikovin, 20. vuosisadan alun nerokkaan modernistirunoilijan tuotannossa, ensimmäisen tieteellisen artikkelini kirjoitin avantgarden utopiakäsityksistä. Kerätessäni aineistoja Pietarin

ja Moskovan arkistoissa ja Venäläisen taiteen museossa kiinnostuin avantgardesta laajemmin. Uteliaisuuteni herätti se seikka, että niin moni avantgardisti oli sekä ammattimainen kirjailija että kuvataiteilija. Minut suorastaan kammitsoi runoilija ja taidemaalari Jelena Guro. Tällä tiellä olen yhä.

Hlebnikov, joka vielä 1980-luvulla oli Neuvostoliitossa ”epäkirjailija”, ei ollut pannassa siksi, että hän olisi ollut ideologisesti epäilyttävä, vaan siksi, että häntä pidettiin uppo-outona, ”lukukelvottomana”. Neuvostoliiton tiedeakatemian kirjallisuusinstituutin johtaja, professori Jezuitov sanoi minulle suoraan aiheeni kuuluttuaan: ”Unohtakaa Hlebnikov. Haaskaatte aikaanne!” Noiden vuosien jälkeen Hlebnikov-tutkimuksesta on tullut kansainvälisen slavistii-kan arvostettu erikoisala.

Minulle Hlebnikovin tekstien tutkimus opetti, että häntä ei osattu lukea siksi, että hänen runonsa liikkuivat yhtäaikaan ajassa ja paikassa ja että aika oli segmentoitu juuri niin kuin Bauman sanoo ”kokoelmaksi lampia ja lammikoita”. Lisäksi ajan virta noissa lampareissa kulki eri nopeuksilla: nopeuskertoimina olivat kosmisen, geologisen, biologisen, sosiaalisen, kulttuurisen (agraarin) ja subjektiivisen (kokemuksellisen) ajan kertoimet. Hlebnikovin minäkertojalla oli myös kahdet kasvot: muinaisvenäläinen sana *az* oli geneettinen ”minä”, jonka DNA-muistissa oli kaikki ”minät”. *Ja*-minä taas oli ”yksilöminä”. Hauskana vertailukohtana mainittakoon, että myös Hlebnikovin aikalainen, Eino Leino puhuu *Elämäni kuvakirjassa* ”minästä” ja ”yleisitselöstä”.

Eikä siinä kaikki. Hlebnikov kaivoi kielen varannoista kaikki mahdolliset ikiaikaiset fleksiot, jotka kieli oli ”unohtanut”. Tämän lisäksi Hlebnikov oli visionääri, jonka kertoja vaihtoi jatkuvasti ajan ja tilan näkökulmaa. Milloin kerrottu nähtiin avaruudesta, valovuosien päästä, milloin maan tasalta jonkin muun ellollisen kuin ihmisen, esimerkiksi muurahaisen perspektiivistä. Koska Hlebnikov oli opiskellut biologiaa ja matematiikkaa ja tunsu erittäin hyvin lintujen, hyönteisten, matelijain fysiologian, hän hylkäsi

antroposentrisen kerronnan ja katseli maailmaa esimerkiksi karpäsen tai dinosauruksen silmin tietäen, miten niiden silmä toimii, miten jokin objekti kertautuu tai kadottaa värimaailman jonkin eläimen silmän verkkokalvolla. Ei ihme, että Hlebnikovin maailma näytti oudolta. Perestroikan alkuaikoina Hlebnikov-symposiumeja järjestettiin usein luonnontieteen ja matematiikan laitoksilla.

Jelena Guro oli tiettyssä mielessä Hlebnikovin vastakohta. Hänen runojaan ja maalauksiaan tutkiessani opin sen, että vaikka hän käyttikin montaa tekniikkaa, yllättäviä näkökulmia ja eri nopeuksilla kulkevaa aikaa, niin enemmän kuin eläimet häntä kiinnostivat kasvit ja luonnon orgaaniset muodot. Hän pyrki ikään kuin röntgensätein vangitsemaan visuaalisesti jo näkyvistä kadonneen rapautumisen tai vielä näkymättömän ja vasta tulollaan olevan kasvun luonnossa sekä myötäilemään luonnon omaa biologista ajankulkua, luomisen liikkeitä ajassa ja tilassa. Hän kiinnitti huomiota runoissaan ja kuvissaan liikkeen lisäksi myös emanaatioon, auraan ja varjoihin, kaikkeen, mikä elollisesta objektista huokuu ja mikä sitä ympäröi laajentaen sen olemisen tilaa.

Myös sanat avantgardistit käsittivät elollisina. Tähän vaikutti paljon 1800-luvun ukrainalaisen kielitieteilijän ja Humboldtin perinteen jatkajan, Aleksandr Potebnjan esittämä käsitys sanansisäisestä muodosta, sisäisestä kuvasta, jonka sana elinkaarensa aikana ”unohtaa”. Tämä oppi inspiroi futuristeja ja myöhemmin formalisteja, muun muassa Viktor Šklovskia ja Mihail Bahtinia. Šklovski kirjoitti vuonna 1914 ensimmäisen teoreettisen pamflettinsa *Sanan henkiin herättäminen*, Bahtin taas kehitti myöhemmin kronotoopin käsitteen. Joka tapauksessa 1900-luvun alussa tapahtunut ajan ja paikan suhteellisuuden ymmärtäminen johti taiteilijat tietoiseen lineaarisen aikakäsityksen murentamiseen ja tilakäsityksen ”lamparoimiseen” tai ”saarekkeistamiseen”, jos niin voi sanoa.

Kunnon faabelin tapaan lopetan ajatuksenkuluni opetukseen ja siihen, mistä aloitin. Aamuiset mielen löytöretket ovat humanisti-eläkeläisen

suolaa. Kiireettömyydestä on myös toisenlaista hyötyä: ajan kanssa lukiessa ja radiota kuunnellessa ehtii ajatella lukemaansa ja kuulemaansa kriittisemmin. Eräänäkin aamuna olin saada kahvin väärään kurkkuun kun luin artikkelia, joka profiloitui hyvän työnantajan TYKY-valmiutta:

Yksilön on syytä ylläpitää työkykyään ja työmarkkina-arvoaan satsaamalla erikoisosaamiseensa, tekniikan ja yhä monimutkaisemmaksi käyvän informaatiotulvan hallintaan sekä oppimalla valitsemaan se, mikä on itselle tärkeintä.

”Työmarkkina-arvoa”... toistelin... mitä ihmeen työmarkkina-arvoa? Olin lapsellisuuttani uskonut, että jokaisella ihmisellä on ihmisarvo – ikään, terveydentilaan, kulttuuritaustaan, ihonväriin tai uskontokuntaan katsomatta. Mutta tähän on siis tultu: meille, ihmisille, on kehitetty työmarkkina-arvo. Sen mukaan maailmankuululla fyysikolla ja kosmologilla, menestyksekkään *Ajan lyhyen historian* kirjoittajalla Stephen Hawkingilla ei varmaankaan olisi työmarkkina-arvoa, eihän hän voi liikkua eikä puhua. Kuitenkin puhumaton ja liikuntakyvytön Hawking ehti työskennellä Cambridgen yliopiston professorina 32 vuotta, kunnes täysinpalvelleena siirtyi eläkkeelle.

Ihminen, yksilö on tämän päivän työmarkkinoilla ajan ja stressin orja; hänen onnistumisensa yhteiskunnan jäsenenä punnitaan sen mukaan, miten tehokkaasti hän osaa maksimoida aikansa myydäkseen itsensä ja osaamisensa tuotteena, joka yhteiskunnan kannattaa ostaa. Niinpä humanistien työn tuloksia mittaamaan on kehitetty lukuisia metaforisia käsitteitä, kuten ”osaamispääoma” ja ”aineettomat voimavarat”, joilla heidän olemassaolonsa sietämätön keveys punnitaan.

Venäläinen sananlasku sanoo *Žizn prožit – ne pole pereidti*. – Elämäkulussa ei ole oikotietä. Eipä voi tutkijanuraakaan noin vain lopettaa. Koska aion poistua näyttämöltä humanistisista ihanteistani luopumatta, haluan kiittää kaikkia vuosien varrella läheiseksi tulleita opettaja- ja tutkijakollegoita, opiskelijoita ja hallintohenki-

lökuntaa vuosikymmenten rikkaasta yhteiselosta ja jättää henkisenä perintönä sen jokaisen jäsenen pohdittavaksi minkälaisiin sanansisäisiin muotoihin ja mielikuviiin yliopistomaailmaan ympätyt uusliberalistiset käsitteet, kuten yksilön ”asiakkuus”, ”osaamis pääoma”, ”aineettomat voimavarat” ja ”työmarkkina-arvo” oikeasti viit-

taavat? Älkää unohtako Pikku Prinssin sanoja: ”Kieli on vääri nymmärrysten lähde!”

Jäähyväisluento Itä-Suomen yliopiston Filosofisessa tiedekunnassa 18. marraskuuta 2010.

Viitteet

1 Yle Poliitikkaradio: Saako Venäjistä puhua? 11.10.2010

2 Vasili Lebedev-Kumatšin runo Isaak Dunajevskin musiikkiin Grigori Aleksandrovin musiikkikomediaan *Tsirk* vuodelta 1936.

Lähteet

Bauman, Zygmunt (1995), *Wieloznaczność nowoczesna nowoczesność wieloznaczna*. Warszawa: PWN.

Bauman, Zygmunt (1996), *Postmodernin luno*. Toim. Pirkkoliisa Ahponen & Timo Cantell. Suom. Jyrki Vainonen. Tampere: Vastapaino.

Bauman, Zygmunt (2005), *Liquid Life*. Cambridge: Polity Press.

Bodin, Per-Arne (2009), Stalin as Saint. On Empire and Canonization. – *Language, Canonization and Holy Foolishness. Studies in Post-Soviet Russian Culture and the Orthodox Tradition*. Stockholm: Stockholm UP, 155–189.

Bodin, Per-Arne (2009), *Skruden & nakenheten. Essäer om Ryssland*. Malmö: Artos & Norma.

Brodskii, Iosif (2000), ”Pisatel odinokii puteshestvennik...”. (Pismo v ’Niu-Iork Taims’). – *Zvezda* 5. <http://magazines.ru/zvezda/2000/5/brodsk-pr.html>. 2.11.2010.

Eliasson, Thua-Lill (2010), Framsynt företag satsar på anställda. – *HBL*, 12.10.2010.

Eltchaninoff, Michel (2010), Qu’est-ce qu’une journée réussie? – *Philosophie Magazine*. 43, 39–43.

Franklin, Simon (2004), Russia in time. – *National Identity in Russian Culture*. Ed. Simon Franklin, Emma Widdis. Cambridge: Cambridge UP, 11–29.

Laurén, Anna-Lena (2010), Ett språk är en hel värld. – *HBL*, 15.10.2010.

Meinander, Henrik (2010), Een Sommarvisa. – *HBL*, 3.6.2010.

Potebnja, A.A. (1990), *Teoretitšeskaja poetika*. <https://malt.karelia.ru~filologlitpotebnia.pdf> 2.11.2010.

Reime, Hannu (2010), Terrorismi ja julkinen keskustelu. *YLE Radio 1.Ykkösaamun kolumni* 16.11.2010.

Šklovski, Viktor (1916), Potebnja. – *Opojaz. Materialy. Dokumenty. Publikatsii*. <http://www.opojaz.ru/shklovsky/potebnja.html>. 12.10.2010.

Widdis, Emma (2004), Russia as space. – *National Identity in Russian Culture*. Ed. Simon Franklin, Emma Widdis. Cambridge: Cambridge UP, 30–49.

Yle Poliitikkaradio: Saako Venäjistä puhua? 11.10.2010 <http://arena.yle.fi/audio/1350234>. 5.11.2010.